

Inhoud

Thuis in de Bijbel	2
Anne Jaap van den Berg, Dunja Nadjéjzda Hak en Tanja Kootte	
Het geschenk van de waarheid	12
Betekenis en vertaling van <i>charis</i> in Johannes 1 Gert Knepper	
Verhullende taal	22
Hoe worden eufemismen weergegeven in de <i>Bijbel in Gewone Taal</i> ? Tineke Bol-Driehuisen	
Aan de slag met de <i>Bijbel in Gewone Taal</i> – Ziet u het al voor zich?	35
Matthijs de Jong en Clazien Verheul	
Workshops <i>Bijbel in Gewone Taal</i>	36
Een nieuwe vertaling van Jozua	37
Piet van Midden	

▲ Volkstelling te Bethlehem.

Pieter Brueghel II (werkplaats), 1605-1610, Bonnefantenmuseum, Maastricht, 1000667.

Foto: Peter Cox

Thuis in de Bijbel

Anne Jaap van den Berg, Dunja Nadjéjzda Hak en Tanja Kootte

Ter gelegenheid van zijn tweede eeuwfeest houdt het Nederlands Bijbelgenootschap samen met en in Museum Catharijneconvent een tentoonstelling getiteld: 'Thuis in de Bijbel. Oude meesters, grote verhalen'. De tentoonstelling is 8 februari geopend en zal tot 10 augustus te zien zijn. Er is een overzicht samengesteld van schilderijen, prenten en voorwerpen met bijbelse verhalen als onderwerp, waarvan het bijzondere is dat ze ingebed zijn in de kunst en cultuur van de Lage Landen in de vroegmoderne tijd.

Kunstenaars uit de Lage Landen gebruikten in de zestiende en zeventiende eeuw de eigen omgeving als decor van bijbelse geschiedenissen. Verhalen uit de Bijbel werden moeiteloos afgebeeld in de dagelijkse realiteit. Ze spelen zich niet af in verre warme streken, maar in gewone westerse dorpen en steden. Daardoor waren ze goed herkenbaar voor de toeschouwers uit die tijd.

De Bijbel was natuurlijk al lange tijd een bron voor kunstuitingen. In de vroege middeleeuwen had het uitbeelden van de Bijbel niet alleen een kunstzinnige functie, maar ook en wellicht veel meer, een educatieve. Het was de bedoeling om de bijbelverhalen door prenten en schilderijen inzichtelijk te maken en ze in het geheugen te prenten. Vaak werden de verhalen zo afgebeeld als men dacht dat ze gebeurd waren. De kennis over het Midden-Oosten en zeker over hoe het er was in de bijbelse tijd, was natuurlijk nog gering. Door de verhalen in de eigen tijd te plaatsen, konden ze beter voor het voetlicht gebracht worden, en daardoor werden ze toegankelijker voor de kijkers en de toehoorders van de bijbelse boodschap.

Niet voor niets waren kerken versierd met schilderijen met bijbelse voorstellingen: zo kreeg een leek een levendig beeld van wat er uiteengezet werd in de preek.

In de vroegmoderne tijd waren kunstenaars vaak vertolkers van bijbelse verhalen. Het hoogtepunt van deze kunstuitingen lag in de Gouden Eeuw, toen de Nederlandse schilderkunst een grote bloeiperiode doormaakte. Zo was Amsterdam in de zeventiende eeuw het centrum van de oudtestamentische

historieschilderkunst. In die tijd waren de bijbelse verhalen natuurlijk wel al bekend bij het publiek – in veel gereformeerde gezinnen werd meerdere malen per dag uit de Bijbel voorgelezen – maar door ze af te beelden in een eigentijdse context werden ze makkelijker toegankelijk. Daarom werden deze kunstuitingen een groot succes.

Verschillende genres

Binnen de schilderkunst is bij een aantal genres deze wijze van afbeelden toegepast. Als eerste noemen we de landschapsschilderkunst. In dit genre dient het landschap als achtergrond voor het bijbelse verhaal. In de schilderijen – veelal geen realistische afbeeldingen – werden landschappelijke elementen met elkaar gecombineerd, als loftuiting op Gods schepping. Binnen dergelijke landschappen werden bijbelverhalen gesitueerd, bijvoorbeeld de vlucht naar Egypte.

Pieter Brueghel was de eerste die de landschappen op realistische wijze afbeeldde. Daarbij is duidelijk te zien dat hij zich liet inspireren door het Vlaamse land, waar hij vandaan kwam. Ook de bijbelverhalen werden door hem in die omgeving geplaatst. Zijn schilderij over de volkstelling te Bethlehem speelt zich dan ook af in een winters Vlaams landschap, dus in een voor die tijd herkenbare omgeving.

In de loop van de zeventiende eeuw kwam het accent in deze schilderijen echter steeds meer te liggen op het landschap zelf, waarin het bijbelse verhaal niet langer de belangrijkste plaats innam in de compositie, maar veeleer diende als bijzaak. Raakten bijbelverhalen in het landschapsgenre op de achtergrond, in andere genres speelden ze, zoals we zullen zien, nog wel een belangrijke rol.

In de weergave van het dagelijks leven nam de Bijbel al vanaf de late middeleeuwen een ruime plaats in. Belangrijke figuren lieten zich graag in de omgeving van de maagd Maria afbeelden. Er werden ook schilderijen gemaakt waarin bijbelse figuren afgebeeld werden als gewone mensen in een alledaagse omgeving, een genre dat we in de Gouden Eeuw tot grote bloei zien komen. In die tijd ontstonden verschillende genres; naast landschappen en zeegezichten waren er keukentaferelen, marktstukken en stillevens. Vanwege de grote concurrentie trad er onder de schilders steeds meer specialisatie op. Er ontstond ook een bepaald type schilderij, de zogenaamde gezelschapstaferelen. In dergelijke voorstellingen werd een beeld opgeroepen van een werkelijke situatie die iedereen wel kende, zoals een vrolijk gezelschap in een kroeg, of tijdens een feest. In deze taferelen werden bijbelse voorstellingen verwerkt. Bekende

onderwerpen zijn de verhalen over de verloren zoon in een alledaagse kroeg, Jezus die Maria en Marta ontmoet in een woonkamer, en Esau die zijn eerstgeboorterecht aan Jakob verkoopt in een boereninterieur.

▲ Jezus bij Marta en Maria.

Johannes Spilberg, 1643, Museum Catharijneconvent, Utrecht, STCC s10.

Foto: Ruben de Heer

Doordat de gebeurtenissen in de eigentijdse, bekende omgeving waren afgebeeld, werden ze niet alleen direct herkend, maar bleven ze bij het publiek ook goed in het geheugen. Ook lieten opdrachtgevers, onder wie de vele nieuwe rijken uit die tijd, zich graag uitbeelden in een bijbelse omgeving. Nog mooier was het om zichzelf als een bijbels figuur te laten portretteren. Zo heeft een echtpaar zich laten afbeelden als de bijbelse figuren Isaak en Rebekka, met een eigentijds landschap als achtergrond. Het publiek herkende deze bijbelse figuren en zo werd de bedoeling van een schilderij of andere afbeelding goed begrepen. Het bijbelse verhaal werd zo dicht bij de belevingswereld van de toeschouwers gebracht. Dat gebeurde niet alleen op schilderijen, maar ook in de bijbelse prentkunst.

▲ Echtpaar in een landschap.
Ferdinand Bol, 1647-1650, Dordrechts Museum, inv.nr. DM/948/126.

Bijbelse prenten

Bijbelse prenten dienden er in de middeleeuwen toe om, naast de schilderijen, de inhoud van de bijbelse boodschap toegankelijker te maken. Vanaf de vijftiende eeuw maakte de boekdrukkunst het mogelijk de prentkunst op grote schaal toe te passen en de illustraties tussen de bijbeltekst ter toelichting in de bijbels op te nemen. In het derde kwart van die eeuw verscheen in Keulen voor het eerst een met houtsneden versierde bijbel. En daarbij zou het niet blijven. De houtsneegravure werd in de zeventiende eeuw vervangen door de kopergravure, waardoor de kwaliteit van de prenten aanmerkelijk verbeterde. Een nadeel was dat wegens de nieuwe druktechniek gravures niet zo makkelijk meer op eenzelfde bladzijde tussen de lopende tekst geplaatst konden worden. Ze werden veelal in aparte boeken uitgegeven, de zogenaamde prentbijbels. Vaak werd in deze boeken onder de prenten een toelichting gegeven en ernaast een samenvatting van het bijbelverhaal; zo kon men thuis de verhalen bekijken en nalezen. Deze prentbijbels werden zeer populair en verschenen in grote oplagen. De prenten werden ook in bijbels zelf ingebonden, net als kaarten, die vaak weer omringd werden met bijbelse afbeeldingen.

▲ Ruth leest aren op het veld van Boaz, uit: *Icones Biblicae Veteris et Novi Testamenti [...]*, Augsburg 1679.

Foto: NBC/Sandra Haverman

▲ Verkenning van Kanaän, uit *Figures de la bible [...]*, Amsterdam [ca 1670].

Foto: NBG/Sandra Haverman

Tot de achttiende eeuw werden ook de gebeurtenissen die op prenten afgebeeld waren, net als op schilderijen, afgebeeld in een eigentijdse setting. Westerse huizen, kerktorens en bekende dieren waren gewoon op dergelijke prenten. Zo leest Ruth aren in een westerse omgeving, met voor de toeschouwer duidelijk herkenbare elementen als een hooikar, een kerktoren en mensen die gewone kleding dragen. De verkenners van het beloofde land zien we op de terugweg. Ze lopen in een Hollands landschap met een bruggetje, een huis met een schoorsteen en een ruiter die zijn paard uit een riviertje laat drinken, alles dus heel herkenbaar en dicht bij de wereld van de toeschouwer.

Later worden deze elementen in de bijbelse prentkunst steeds meer vervangen door meer realistische voorstellingen. De kennis over de inhoud van de Bijbel en over hoe het er in het Midden-Oosten moet hebben uitgezien was dan ook toegenomen.

▲ Broekstukken met Jozef die voor de vrouw van Potifar vlucht.
1744, zilver, diam. 4,5 cm, Museum Gouda.

Bijbelse verhalen in en om het huis

Niet alleen op schilderijen en op prenten waren bijbelse verhalen te zien, maar ook in huis, bijvoorbeeld op meubilair en huisraad. Veel voorwerpen waren versierd met bijbelse afbeeldingen, en dat was niet alleen uit verfraaiing. Soms waren de afbeeldingen als waarschuwing bedoeld: de thema's hadden de bedoeling aan te geven wat wel en niet te doen. Zo werd het verhaal van Jozef, die zich zo duidelijk verzette tegen de avances van de vrouw van Potifar, een duidelijk voorbeeld van het gebod dat je geen overspel mocht plegen. Dit verhaal was niet alleen een geliefd thema voor kunstenaars, ook op allerlei huiselijke voorwerpen werd het afgebeeld, zelfs op een broeksknoop.

In de zeventiende eeuw dronk men veel bier (water was ziekteverwekkend) en dat leidde vaak tot dronkenschap. In dit kader werd het verhaal van de verloren zoon, die zijn kapitaal verbrast had in kroegen, niet alleen vaak afgebeeld op schilderijen en prenten, maar ook op allerlei gebruiksvoorwerpen was het zeer populair, bijvoorbeeld op een bierpul. Hetzelfde onderwerp is aangetrof-

- ▲ Snelle met de geschiedenis van de Verloren Zoon.
Hans Hilgers, eind 16e eeuw, Museum Boijmans Van Beuningen,
Rotterdam, A 3195.

Foto: Studio Tromp, Rotterdam

fen op een schoenlepel, die verwijst naar de schoenen die zijn vader hem bij terugkeer liet aantrekken. Het dragen van schoenen was een teken van vrijheid en rijkdom, want alleen zeer arme mensen liepen op blote voeten.

Ook bekende vrouwen, zoals Susanna en Judit, zijn vaak afgebeeld op huishoudelijke voorwerpen. En de geschiedenis van de moedige Ester treffen we dikwijls aan op kisten, kasten en bijvoorbeeld op een wieg, waar ze afgebeeld is met andere bekende vrouwen uit de Bijbel.

Tot op de dag van vandaag kennen we tegeltjes en dergelijke met bijbelse voorstellingen en spreuken, maar de didactische functie daarvan lijkt op de achtergrond te zijn geraakt.

Ook buitenshuis was het dagelijks leven in de zeventiende eeuw doordrenkt met bijbelse verhalen. Niet alleen op gevelstenen en uithangborden trof men ze aan, ook in de namen van straten, winkels en herbergen waren ze verwerkt. Er zijn zelfs veel zegswijzen via de Statenbijbel, die zo lang de toonaangevende Bijbel is geweest onder de protestanten, in ons taalgebruik opgenomen. Weinig mensen zullen er nu bij stilstaan dat allerlei uitdrukkingen, zoals ‘daders des woords’, ‘als een dief in de nacht’, ‘de dood in de pot’, ‘in het duister tasten’, ‘iemand op handen dragen’, ‘een lust voor het oog’, ‘zoekt en gij zult vinden’ en ‘de inwendige mens’ door de Bijbel ingeburgerd zijn in het Nederlands. In de zeventiende eeuw begrepen de meeste mensen de herkomst en betekenis van de afbeeldingen, uitdrukkingen en andere verwijzingen goed, in de huidige tijd is die kennis bij de meerderheid weggesleten.

Literatuur

Anne Jaap van den Berg, Dunja Nadjézjda Hak & Tanja Kootte (red.), *Thuis in de Bijbel. Oude meesters, grote verhalen*, Zwolle 2014 (zie advertentie elders in dit nummer).

De tentoonstelling ‘Thuis in de Bijbel. Oude meesters, grote verhalen’ is tot 10 augustus 2014 te zien in Museum Catharijneconvent, Lange Nieuwstraat 38, Utrecht.

Dr. A.J. van den Berg is bibliothecaris van het Nederlands Bijbelgenootschap.

D.N. Hak MA is junior conservator bij Museum Catharijneconvent.

Drs. T.G. Kootte is J.G. van Oord Jzn. conservator voor het Nederlands protestantisme bij Museum Catharijneconvent.

- ▲ Johannes, uit: J. Vollenhove, *Afbeeldingen van de heilige historiën des Ouden en Nieuwen Testaments [...]*, Rotterdam 1734.

Foto: NBG/Sandra Haverman

Het geschenk van de waarheid

Betekenis en vertaling van *charis* in Johannes 1

Gert Knepper

De betekenis van *charis* ('genade', 'goedheid', of iets anders?) in de proloog van het Johannesevangelie is omstreden. In Johannes 1:16 komt de term voor in de uitdrukking *charin anti charitos*. Dit betekent niet 'genade op genade' of 'goedheid op goedheid', zoals veel vertalingen veronderstellen, maar 'een gunst in plaats van een gunst'. Dit gegeven werpt een ander licht op Johannes 1:14 en 1:17, waar de term *charis* eveneens voorkomt. Dit artikel doet een voorstel voor verbetering van de vertaling van Johannes 1:14-17. Tegelijk laat het zien dat in de discussie over *De Nieuwe Bijbelvertaling (NBV)* dikwijls de verkeerde argumenten de boventoon voeren.

***Charis* als 'goedheid' in Johannes 1:1-18 (NBV)**

'Het [is] voor mij duister waarom in de NBV in Johannes 1 *charis* goedheid is geworden: een gewone Nederlander kan zich bij genade echt nog wel iets voorstellen', verzuchtte A.A. Spijkerboer enkele jaren geleden in *In de Waagschaal*.¹ Zijn opmerking voert ons naar de proloog van het vierde evangelie, de verzen 1-18.

In die proloog maken we enerzijds kennis met verschillende thema's die in het vervolg van het evangelie een belangrijke rol zullen spelen: begrippen als *kosmos* ('wereld', vers 10), *doxa* ('grootheid', 'heerlijkheid', vers 14) en *alêtheia* ('waarheid', vers 14) bijvoorbeeld. Maar anderzijds is die proloog volgens veel exegeten oorspronkelijk een zelfstandig gedicht, een hymne, geweest, die pas later (en in aangepaste vorm) in het evangelie werd opgenomen. De belangrijkste reden voor deze opvatting is het inzicht dat de proloog zowel qua stijl als qua inhoud in verschillende opzichten afwijkt van de rest van het evangelie. Zo treffen we er motieven en woorden aan die in de rest van het evangelie niet meer terugkeren. Het is begrijpelijk dat het in zulke gevallen niet altijd eenvoudig is de precieze betekenis van een woord of begrip te bepalen. Een van die woorden is *charis*.

Het woord *charis* komt in het Johannesevangelie vier keer voor, en uitsluitend in de proloog (1:1-18). De NBV vertaalt het steeds met 'goedheid', andere

vertalingen zoals de *Statenvertaling*, de *NBG-vertaling* 1951 en de *Naardense Bijbel* kiezen voor ‘genade’. De hierboven geciteerde Spijkerboer gaat ervan uit dat de keuze van de NBV voor ‘goedheid’ een gevolg is van de veronderstelling dat de ‘gewone Nederlander’ de betekenis van het woord ‘genade’ niet kent.

Nu is gemakkelijk vast te stellen dat dergelijke overwegingen geen rol speelden bij de vertaalkeuze van de NBV: het woord ‘genade’ komt elders in de NBV ruim 150 keer voor, vaak als weergave van het Griekse *charis*. Achter de kritiek schuilt echter de veronderstelling dat de weergave ‘genade’ de *norm* is, en dat afwijkingen van die norm per definitie minder goed zijn en betreurd moeten worden als een knieval voor de lezer.

Deze impliciete norm is echter puur theologisch van aard, terwijl de discussie met exegetische en (ver)taalkundige argumenten gevoerd zou moeten worden. De term ‘genade’, de traditionele vertaling van *charis*, is zeker niet altijd de beste weergave. Hij is in een bepaald opzicht zelfs problematisch, als gevolg van een betekenisverschuiving in het Nederlands. Vroeger had genade de betekenis ‘goedgunstigheid’, waarmee het in veel gevallen een adequate weergave was van het Griekse woord *charis*. Maar in hedendaags Nederlands betekent genade vooral ‘vergevingsgezindheid’, en die betekenis heeft het Griekse *charis* zelden.

De weergave met ‘goedheid’ is daarom in veel gevallen een legitieme en zelfs een adequatere weergave van het Griekse *charis* dan het traditionele ‘genade’. De vraag van dit artikel is echter of ‘goedheid’ voldoet als vertaling in de specifieke gevallen van *charis* in de proloog van Johannes. Ik bespreek hieronder de betekenis en de vertaling van *charis* in Johannes 1:14, 16 en 17.

De functie van *charis* in Johannes 1:1-18

Onder exegeten lopen de opvattingen over de betekenis (taalkundigen spreken liever van ‘functie’) van *charis* in de proloog van het Johannesevangelie nogal uiteen. Dat is niet zo verwonderlijk bij een woord dat in een werk maar nauwelijks voorkomt, en dan nog in een gedeelte (in dit geval de proloog) dat stilistisch en inhoudelijk op vele punten afwijkt van de rest van het werk. Bovendien is het gebruik van *charis* ook binnen die proloog sterk geconcentreerd: we treffen het woord slechts aan in de verzen 14, 16 (twee keer) en 17. Natuurlijk komt *charis* buiten het Johannesevangelie veel vaker voor, zowel in bijbelse geschriften (de *Septuaginta* en het Nieuwe Testament) als daarbuiten. Maar het woord heeft een breed betekenisveld en de exacte betekenis moeten we niet zelden uit de context opmaken.

Het valt op dat het woord *charis* zowel in vers 14 als in vers 17 in combinatie met *alêtheia* (‘waarheid’) wordt gebruikt. In vers 14 is sprake van iets

of iemand die *plêrês charitos kai alêtheias* is, ‘vol *charis* en waarheid’. Het is niet onmiddellijk duidelijk waar het woordje *plêrês* bij aansluit: bij *logos* (‘Woord’), *doxan* (‘grootheid’), *autou* (‘van hem’) of *monogenous* (‘enige’)? De NBV kiest, samen met veel exegeten, voor een verbinding met *logos*: het mens geworden Woord ‘heeft bij ons gewoond, vol van goedheid en waarheid’.² De combinatie van *charis* en *alêtheia* keert in vers 17 terug. Daar wordt gezegd dat beide ‘met Jezus Christus gekomen’ zijn.

Zoals gezegd zijn exegeten het niet eens over de betekenis van *charis* in de proloog van het Johannesevangelie, en dat is zeker het geval waar het gaat om de uitdrukking *charis kai alêtheia*. Vaak neemt men een verband aan met de oudtestamentische uitdrukking *chèsèd we-emèth*, zoals die met name voorkomt in Exodus 34:6, waar God vóór Mozes langs gaat en uitroept: ‘Een God die (...) trouw en waarachtig [is].’³ In deze uitdrukking verwijst *chèsèd* naar Gods goedheid of trouw, en *emèth* naar zijn betrouwbaarheid. Als argument voor een gelijkstelling van de uitdrukking *chèsèd we-emèth* met *charis kai alêtheia* wordt soms vers 18 van de proloog genoemd: ‘Niemand heeft ooit God gezien...’; misschien refereert de auteur daar eveneens aan een gedeelte uit Exodus (33:20: ‘mijn gezicht zul je niet kunnen zien’). Weliswaar wordt nergens in de *Septuaginta chèsèd we-emèth* met *charis kai alêtheia* vertaald, en is daar bovendien *charis* maar hoogst zelden de vertaling van *chèsèd*.⁴ Maar het is natuurlijk mogelijk dat Johannes zijn eigen vertaling uit het Hebreeuws heeft gemaakt of zijn eigen begrippenpaar kiest om naar deze bekende oudtestamentische formule te verwijzen.

Het woord *charis* komt dus buiten de proloog in het Johannesevangelie niet voor. Maar het woord *alêtheia* en het verwante bijvoeglijk naamwoord *alêthês* spelen in de rest van dat evangelie juist een belangrijke rol. Daar heeft *alêtheia* een duidelijk andere betekenis dan het Hebreeuwse *emèth*: het is er een technische term voor ‘de goddelijke werkelijkheid, zoals Jezus Christus die geopenbaard heeft’. Maar dan rijst natuurlijk de vraag: waarom zou *alêtheia* in de proloog niet (mede) die betekenis kunnen hebben? Het is niet per se nodig om een keuze te maken tussen de beide mogelijke betekenissen, ‘betrouwbaarheid’ en ‘openbaring door Christus’: het Johannesevangelie gebruikt graag woorden of uitdrukkingen in een dubbele betekenis.⁵

Ook wat betreft *charis* kunnen we ons afvragen of daaraan (slechts) *chèsèd* ten grondslag ligt. Het brede betekenisveld van *charis* maakt, afhankelijk van de context, vertalingen als ‘goedheid’, ‘gunst’, ‘geschenk’, ‘genade’, ‘dank’ en ‘(goede) dienst’ mogelijk, en de ‘Paulinische’ betekenis ‘Gods (onverdiende) liefde voor de mens’ is dus zeker niet de enig mogelijke.

‘Een gunst in plaats van een gunst’ (Johannes 1:16)

Vers 16 wijst in de richting van een andere betekenis. Daar citeert Johannes een bestaande Griekse uitdrukking: *charin anti charitos*.⁶ Dat betekent letterlijk: ‘een gunst in plaats van een gunst’. Wanneer die uitdrukking wordt gebruikt bij een uitwisseling tussen twee partijen, is het de Griekse equivalent van ons ‘voor wat hoort wat’. Als er sprake is van één begunstigde partij, zoals hier in vers 16, gaat het om ‘een geschenk in plaats van een geschenk’. Vers 16 kan dus als volgt vertaald worden: ‘Vanuit zijn (dat wil zeggen: Jezus’) volheid hebben wij allemaal een gunst in plaats van een gunst ontvangen.’ Daarmee wordt bedoeld dat de begunstigde partij (‘wij allemaal’) opnieuw een geschenk heeft ontvangen in plaats van een eerder gekregen geschenk. Het volgende vers laat zien waar dit over gaat: ‘Want de wet is via Mozes geschonken, maar de *charis* en de *alêtheia* zijn via Jezus Christus gekomen.’ Verderop in dit artikel zullen we hier nader op ingaan.

Het ligt voor de hand om het woordje *charis*, zoals dat in de verzen 14, 16 en 17 voorkomt, telkens op dezelfde manier op te vatten, dus als ‘gunst’ of ‘geschenk’. Dan betekent de uitdrukking *charis kai alêtheia* ‘de gunst/het geschenk en de waarheid’. Volgens vers 16 zijn die afkomstig uit de *plêrôma* (volheid) van Jezus; in vers 14 komen ze eveneens van iets of iemand die vol (*plêrês*) is. Dat maakt het waarschijnlijk dat in dat vers *plêrês* eveneens betrekking heeft op Jezus, waardoor we het dus – anders dan de NBV doet – verbinden moeten met *autou* (‘van hem’).

Maar wat bedoelt de auteur wanneer hij zegt dat Jezus ‘vol van de gunst/het geschenk en de waarheid’ was, ‘waarvan wij allen hebben ontvangen’? Een aannemelijke verklaring is de volgende. De twee woorden ‘gunst/geschenk’ en ‘waarheid’ slaan niet noodzakelijkerwijs op twee verschillende zaken. Johannes drukt vaker een samengesteld begrip uit door twee gelijksoortige woorden verbonden door *kai* (‘en’). Zo is er in Johannes 4:24 sprake van aanbidden ‘in Geest en waarheid’, terwijl in onder meer 14:17 gesproken wordt van de ‘Geest van de waarheid’. In een dergelijk geval kwalificeert het ene begrip het andere.⁷ Met *charis kai alêtheia* bedoelt Johannes dan ‘de waarheid, die wij als geschenk mogen ontvangen’, ‘de waarheid als geschenk’, of simpelweg ‘het geschenk van de waarheid’.⁸

Charin anti charitos (vers 16) kan dus goed ‘een geschenk in plaats van een geschenk’ betekenen, waarbij het eerste geschenk volgens vers 17 de wet is die via Mozes werd geschonken. Het geschenk dat het eerste geschenk verving, is dan het geschenk van de waarheid, waarbij ‘waarheid’ op dezelfde manier opgevat moet worden als in de rest van het evangelie: als Jezus’ openbaring van Gods werkelijkheid.

De gangbare weergave van Johannes 1:16

De NBV vertaalt: ‘uit zijn goedheid zijn wij allen met zijn goedheid overstelpt’, en licht dit op haar website als volgt toe:

Woordelijk vertaald luidt de tekst ‘wij allen hebben ontvangen goedheid op goedheid’. De frase *charin anti charitos* wordt ook wel geïnterpreteerd als vervanging: de ene goedheid of genade (van Jezus) vervangt de andere (van Mozes), maar in Johannes 1:17 wordt de goedheid alleen aan Jezus Christus toegeschreven. Daarom is in *De Nieuwe Bijbelvertaling* voor de andere interpretatie gekozen, waarbij *anti* cumulatief gelezen wordt: goedheid op goedheid, en van daaruit is gekozen voor ‘overstelt’.⁹

De NBV interpreteert *charis kai alêtheia* (vers 17) dus als twee afzonderlijke begrippen, en kiest voor *charis* de betekenis ‘goedheid’. Dat is op zichzelf goed te verdedigen. Maar het gevolg van deze keuze is dat aan *charin anti charitos* een uiterst onwaarschijnlijke betekenis moet worden toegekend: *anti* moet *cumulatief* gelezen worden. Daarmee verdedigt de NBV een betekenis van *anti* die in de gehele Griekse literatuur nergens aantoonbaar voorkomt: de betekenis ‘boven op’.¹⁰

Gezegd moet worden dat de vertalers van de NBV niet alleen staan met hun cumulatieve interpretatie van *anti*. Veel commentatoren huldigen dezelfde opvatting, en allen dragen ze telkens dezelfde (vermeende) parallel voor een dergelijk gebruik aan: Philo, *de Posteritate Caini* 145.¹¹ Maar ook in die passage is er geen enkele reden om voor *anti* de betekenis ‘op’, of ‘bij’ aan te nemen. Integendeel, Philo betoogt daar dat God in zijn wijsheid de mens niet alle genadegaven (*charites*) tegelijkertijd geeft, maar steeds weer nieuwe ter vervanging van (*anti*) de eerder geschonkene. Die nieuwe zijn soms anders dan de voorafgaande, maar soms ook hetzelfde. Ook hier draagt *anti* dus zijn gewone betekenis van vervanging: ‘in plaats van’.¹² In het Nieuwe Testament vinden we *anti* bijvoorbeeld zo gebruikt in Matteüs 2:22 (*basileuei [...] anti tou patros tou*, ‘[Archelaüs] werd koning in plaats van zijn vader’), 5:38 (*oftalmon anti oftalmou*, ‘oog om oog’) en Lucas 11:11 (*anti ichthuos ofn [...] epidôsei*, ‘[welke vader zal zijn kind] in plaats van een vis een slang geven?’).

Interpretatie en vertaling

Het bovenstaande impliceert dat de auteur in de verzen 16 en 17 bedoelt dat ‘het geschenk van de waarheid’ (of eventueel: de ‘goedheid en waarheid’) dat met Jezus Christus is gekomen, *ter vervanging* dient van de door Mozes gege-

ven wet. Dat is geen negatieve uitspraak over de wet als zodanig: integendeel, deze wordt in de proloog van het Johannesevangelie uitdrukkelijk een *charis* genoemd. Maar die *charis* kan nu plaatsmaken voor de *charis* van de waarheid die met Jezus is gekomen.¹³ Het contrast tussen Mozes en Jezus rechtvaardigt de vertaling ‘maar’ in de NBV in vers 17: ‘De wet is door Mozes gegeven, maar de goedheid en waarheid zijn door Jezus Christus gekomen.’¹⁴

Sommige lezers storen zich aan dit ‘maar’ in de vertaling. Zo vragen Deurloo en Ter Linden zich af: ‘Waar komt dat *maar* vandaan, het woord staat niet in de tekst.’ Een correcte vertaling van vers 17 zou volgens hen moeten luiden: ‘De Tora is door Mozes gegeven, de genade en de waarheid zijn door Jezus Christus gestalte gegeven.’¹⁵ De auteurs lijken zich er geen rekenschap van te geven dat *elke* vertaling een transformatie (van brontekst naar doelttekst) is; van de vertaling waaraan zij de voorkeur geven, staat evenmin ook maar één woord in de (bron)tekst. Volgens de schrijvers houdt de NBV (door de vertaling ‘maar’) ‘de aloude kloof in stand (...) en werpt een onnodig struikelblok op in het gesprek met de synagoge’.

Ook hier zijn het de verkeerde argumenten die de boventoon voeren. Exegetisch en vertaalkundig legt een dergelijke opvatting geen gewicht in de schaal. Wie goed kijkt, ziet dat de auteur zich in Johannes 1:17 bedient van de stijlfiguur *asyndeton*: het verband tussen twee bij elkaar behorende zinnen wordt benadrukt door het ontbreken van een voegwoord. De precieze aard van dat verband moet dan uit de context blijken. Deze stijlfiguur is in het Grieks veel gebruikelijker dan in het Nederlands, zodat het in een vertaling vaak de voorkeur verdient om een toepasselijk voegwoord te kiezen; zo niet, dan zou gemakkelijk een door de auteur onbedoeld ‘exotiserend’ effect ontstaan. Een duidelijk voorbeeld vinden we in Johannes 4:22 *humeis proskuneite ho ouk oidate, hêmeis proskunoumen ho oidamen*, in de NBV vertaald met: ‘Jullie weten niet wat je vereert, *maar* wij weten dat wel.’ In vers 17 worden die *charis kai alêtheia* die met Jezus kwamen, gepresenteerd als opvolging van de wet die via Mozes werd gegeven, op exact dezelfde wijze als waarop in Matteüs 2:22 Archelaüs de nieuwe koning werd in plaats van zijn vader Herodes. In het evangelie volgens Johannes wordt Jezus vaak voorgesteld als een *nieuwe* Mozes, die zelf het uit de hemel neergedaalde brood is (Johannes 6:41) in tegenstelling tot het manna dat Mozes en de andere Israëlieten ontvingen; hij is het levende water (Johannes 4:7 en verder) in tegenstelling tot het water dat Mozes uit de rots liet stromen, en Jezus is ook het licht voor de wereld (Johannes 8:12) als opvolger van de vuurkolom die het pad van Mozes en zijn volk verlichtte.

Er is in vers 17 dus sprake van een *adversatief*asyndeton: de auteur benadrukt daarmee dat er een *tegenstelling* bestaat tussen enerzijds de wet (die via Mozes is gegeven) en anderzijds de goedheid en de waarheid (die met Jezus Christus in de wereld zijn gekomen)¹⁶. Op grond van bovenstaande overwegingen is de vertaalkeuze van de NBV met ‘maar’ goed te verdedigen.

Op basis van de bovenstaande bespreking kan de volgende weergave van Johannes 1:14, 16-17 worden voorgesteld:

¹⁴ Het Woord is mens geworden en heeft bij ons gewoond, en wij hebben zijn grootheid gezien, de grootheid van de enige Zoon van de Vader, vol van het geschenk van de waarheid.

¹⁶ Vanuit zijn overvloed hebben wij allen een nieuw geschenk in plaats van het vroegere ontvangen. ¹⁷ De wet is door Mozes gegeven, maar het geschenk van de waarheid is met Jezus Christus gekomen.

Noten

- 1 A.A. Spijkerboer, ‘Zegetocht van de NBV – wat nu?’ in: *In de Waagschaal* 6, 18 maart 2006.
- 2 Tegen een verbinding van *plêrês* met *logos* wordt soms ingebracht dat deze woorden in de brontekst wel erg ver uit elkaar staan. De NBV heeft ze in de vertaling dichter bij elkaar gezet.
- 3 Verder o.m. in 2 Samuel 2:6, Psalm 25:10, 40:12, 61:8, Spreuken 3:3.
- 4 De *Septuaginta* vertaalt *chêsêd* vrijwel altijd met *eleos*, terwijl het woord *charis* gereserveerd is voor het Hebreeuwse *cheen*.
- 5 Bijvoorbeeld in Johannes 1:5, waar *katelaben* zowel ‘gegrepen’ als ‘begrepen’ betekent; Johannes 3:14 en 8:28 waar *hupsein* zowel naar Jezus’ kruisiging als zijn verheerlijking verwijst; Johannes 3:3 waar *anôthen* zowel ‘van boven’ als ‘opnieuw’ betekent; en Johannes 19:30 waar *paredôken to pneuma* (‘hij gaf de geest’) dubbelzinnig is.
- 6 Zie bijvoorbeeld Soph. Ajax 522 (vgl. Oed. Col. 777) en Eur. Helena 1234.
- 7 Zie bijvoorbeeld ook vers 15 van de proloog, waar Johannes de Doper *marturei (...) kai kekragen* (‘getuigde en uitriep’), dat wil zeggen: ‘uitroepend getuigde’.
- 8 In deze opvatting van *charis kai alêtheia* staat *alêtheia* epexegetisch (uitleggend) ten opzichte van *charis*. Het is ook mogelijk om de gehele uitdrukking als een hendiadys op te vatten: ‘het geschenk bestaande in de waarheid’. Ook dan is er sprake van één begrip dat door twee gelijksoortige elementen wordt uitgedrukt.
- 9 www.nbv.nl/vertaalaantekeningen/?cid=text.John.sec_1.
- 10 De betekenis ‘in plaats van’ heeft zich ontwikkeld uit een oorspronkelijke betekenis ‘tegenover’. Op enkele zeldzame plaatsen in de Griekse literatuur heeft *anti* nog deze betekenis; in de *Septuaginta* en het Nieuwe Testament betekent *anti* uitsluitend ‘in plaats van’. Verre etymologische verwanten zijn het Engelse ‘and’ en het Nederlandse ‘en’.
- 11 J. McHugh, *A critical and exegetical Commentary on John 1-4*, New York 2009 noemt op pagina 66

nog drie andere vermeende parallellen voor het gebruik van *anti* in de betekenis 'bij': Theognis 344; Aeschylus, *Agamemnon* 1560 en Chrysostomus, *De Sacerdotio* VI,13. In geen van deze gevallen is echter een betekenis 'bij' voor de hand liggend, laat staan dwingend: de interpretatie 'in plaats van' past ook hier telkens zonder enig probleem. Zie voor een uitgebreidere bespreking van de genoemde passages R.B. Edwards, 'Charin anti Charitos. Grace and Law in the Johannine Prologue' in: C.A. Evans & S.E. Porter (eds.), *New Testament Backgrounds*, Sheffield 1997, 190-202.

- 12 Voor de aanduiding van een opeenstapeling gebruikt het Grieks het voorzetsel *epi*; zo bijvoorbeeld in Sirach 26:15: *charis epi chariti* (letterlijk: 'schoonheid op schoonheid', NBV: 'dubbel zo bekoorlijk').
- 13 Zie voor de (wisselende) relatie tussen Jezus, Mozes en de wet in het Johannesevangelie bijvoorbeeld P.J. Tomson, *Als dit uit de Hemel is...*. *Jezus en de schrijvers van het Nieuwe Testament in hun verhouding tot het Jodendom*, Hilversum 1997, 286-288. Hetzelfde thema (de komst van Jezus ter vervanging van de wet) komt in Johannes 2:1-11 weer aan de orde, maar dan in verhaalvorm: door de komst van Jezus maakt water in vaten 'voor het Joodse reinigingsritueel' plaats voor (bruilofts)wijn.
- 14 De keuze van de NBV voor de vertaling 'maar' wordt eveneens toegelicht op de in noot 9 genoemde webpagina.
- 15 K. Deurloo & N. ter Linden, *Niet zo maar zo. Honderd en enige vraagtekens bij de Nieuwe Bijbelvertaling*, Amsterdam 2008, 243-244. Hun kritiek is deels, en soms letterlijk, overgenomen uit Y. Bekker, 'Maar' in: A. van Nieuwpoort, R. Zuurmond e.a. (red.), *De beproeving. Over de nieuwe bijbelvertaling*, Kampen 2005, 164.
- 16 Sommigen willen ook dit asyndeton weer als 'cumulatief' opvatten, waarmee ze bedoelen dat de auteur weliswaar een *kwantitatief*, maar geen *kwalitatief* onderscheid maakt tussen enerzijds de wet en anderzijds de goedheid en waarheid. Maar dat het onderscheid kwantitatief is (de goedheid en waarheid zijn *meer* dan de wet) betekent niet dat het niet ook (en vooral) kwalitatief kan zijn (de goedheid en waarheid zijn ook *wezenlijk anders* dan de wet).

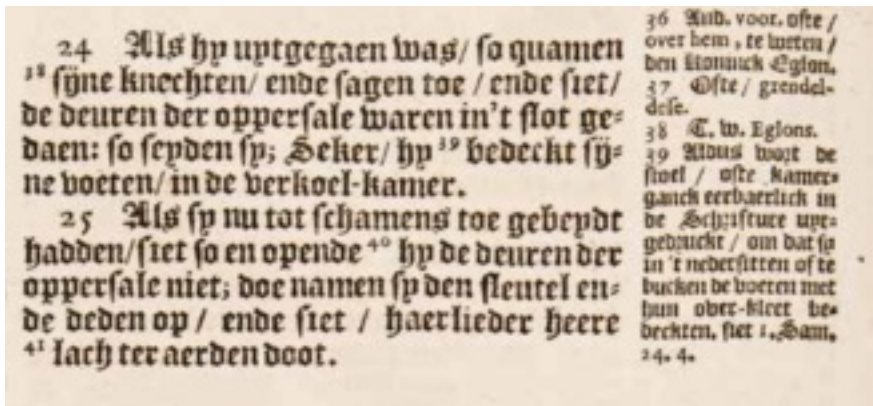
Geraadpleegde literatuur

- C.K. Barrett, *The Gospel according to St John*, Londen 1978².
 G.R. Beasley-Murray, *John (= WBC 36)*, Waco 1987.
 R.E. Brown, *The Gospel according to John*, Londen 1971.
 D.A. Carson, *The Gospel according to John*, Leicester/Michigan 1991.
 A.T. Hanson, *Grace and Truth. A Study in the Doctrine of the Incarnation*, Londen 1975.
 B. Lindars, *The Gospel of John*, Grand Rapids 1982.
 F.J. Moloney, *Belief in the Word. Reading the Forth Gospel, John 1-4*, Minneapolis 1993.
 F.J. Moloney, *The Gospel of John (= SPS 4)*, Collegeville 1998.
 J.A. Montgomery, 'Hebrew *chesed* and Greek *charis*' in: *Harvard Theological Review* 32 (1939), 97-102.
 H. Mowley, 'John 1:14-18 in the Light of Exodus 33:7-34:35' in: *The Expository Times* 95:5 (februari 1984), 135-137.
 S.A. Panimolle, *Il dono della legge e la grazia della verità*, Rome 1973.

- S.A. Panimolle, 'La Grazia della verità' in: *Studi in onore di Pietro Meloni*, Sassari 1988, 155-163.
- I. de la Potterie, 'Charis paulinienne et charis johannique' in: E.E. Ellis & E. Gräßer (Hrsg.), *Jesus und Paulus. Festschrift für Werner-Georg Kümmel zum 70. Geburtstag*, Göttingen 1975, 256-282.
- I. de la Potterie, *La vérité dans Saint Jean*, Rome 1977.
- H.N. Ridderbos, *Het evangelie naar Johannes. Proeve van een theologische exegese*, Kampen 1987.
- R. Schnackenburg, *Das Johannesevangelium, 1. Teil*, Freiburg/Basel/Wenen 1979.
- K. Spronk, 'Theologische en liturgische aspecten van bijbelvertalen' in: K Spronk e.a. (red.), *De Bijbel vertaald*, Zoetermeer 2007, 120-140.

De auteur dankt prof.dr. P.H. van der Horst te Zeist voor diens kritische en inspirerende opmerkingen.

Drs. G.M. Knepper is graecus en nieuwtestamenticus.

▲ Rechters 3:24 met kanttekening, uit: *Biblia [...]*, Leiden 1637.

Foto: NBG/Sandra Haverman

Verhullende taal

Hoe worden eufemismen weergegeven in de *Bijbel in Gewone Taal*?

Tineke Bol-Driehuisen

Het Nederlands Bijbelgenootschap werkt momenteel aan de *Bijbel in Gewone Taal* (BGT). Het doel van dit project is om een bijbel beschikbaar te stellen die leesbaar en begrijpelijk is voor een zo groot mogelijk lezerspubliek. De vertaling zal in oktober van dit jaar verschijnen. Informatie is te vinden op www.bijbelingewonetaal.nl.

***Met Andere Woorden* schenkt aandacht aan deze nieuwe vertaling met een serie artikelen over specifieke vertaalkwesties. Dit artikel behandelt de vraag hoe het stijlmiddel ‘eufemisme’ samengaat met gewone taal.**

De BGT onderscheidt zich misschien het duidelijkst van andere bijbelvertalingen in de weergave van beeldspraak en figuurlijk taalgebruik. In diverse artikelen in deze serie is de kwestie aan de orde gekomen hoe de doelstelling van de BGT – duidelijkheid en begrijpelijkheid – uitwerkt ten aanzien van metaforen en andere vormen van beeldspraak.

Ook het eufemisme, de stijlfiguur die in dit artikel besproken wordt, is een vorm van figuurlijk taalgebruik. Met eufemismen kunnen onderwerpen uit de taboesfeer verhullend weergegeven worden. Tussen deze verhullende taal en de duidelijkheid die de BGT nastreeft, bestaat echter een spanningsveld dat tot de vraag leidt: hoe moeten eufemismen in de BGT vertaald worden?

Om die vraag te beantwoorden is het belangrijk om eerst te kijken naar de plaats van het eufemisme in taal en cultuur. Vervolgens kan aan de orde komen wat de mogelijkheden zijn om eufemismen weer te geven en welke keuzes gemaakt zijn in verschillende bijbelvertalingen en in het bijzonder in de BGT.

Eufemismen in taal en cultuur

Woordbetekenis is een complex geheel. Woorden hebben een ‘letterlijke’ betekenis, waarmee ze naar concepten, personen, zaken of situaties in de werkelijkheid verwijzen – dit is de denotatie van een woord. Maar ze hebben ook

een bepaalde gevoelswaarde, de connotatie van een woord. Zo verwijzen de woorden ‘moeder’ en ‘mamma’ naar dezelfde persoon, maar de connotatie van de woorden is verschillend.

Met de gevoelswaarde van een woord worden alle positieve en negatieve gedachten en gevoelens bedoeld die met een woord geassocieerd worden. Als de associatie met woorden als te negatief of ongepast wordt ervaren, wordt er vaak een eufemisme gebruikt. Dat is een verzachtende, verbloemende of verhullende aanduiding in plaats van een aanduiding met een negatieve connotatie. Er wordt een woord of formulering gekozen met dezelfde denotatie, maar met een andere, positievere connotatie.

Een eufemisme wordt echter niet alleen gebruikt om een negatieve gevoelswaarde van woorden te vermijden. Het gebruik ervan is ook nauw verbonden met het bestaan van sociale taboes, van zaken of onderwerpen waarover men binnen een bepaalde gemeenschap of cultuur liever niet spreekt. Als die onderwerpen toch aan de orde moeten komen, helpt het niet om te zoeken naar een ander woord met dezelfde denotatie. Want het concept of de situatie in de werkelijkheid zelf moet vermeden worden. Het gaat hierbij meestal over onderwerpen op het terrein van dood, seksualiteit, het menselijk lichaam en bepaalde functies daarvan.

Gevoelige onderwerpen kunnen in de communicatie een soort ‘ruis’ veroorzaken. Door hun negatieve connotatie leiden ze gemakkelijk de aandacht af, waardoor de boodschap niet volledig en helder doorkomt. Met behulp van eufemismen is dit enigszins te voorkomen, maar nooit helemaal.

In elke cultuur kennen mensen het gevoel van schaamte of ongemak als bepaalde zaken aan de orde gesteld worden. Er is dus binnen bijna alle culturen terughoudendheid om over gevoelige onderwerpen te spreken. Maar de mate waarin men terughoudend is, verschilt per cultuur, en ook binnen een cultuur kunnen er verschillen zijn, afhankelijk van de situatie of de groep taalgebruikers. Westerse culturen zijn over het algemeen vrij open in het spreken over gevoelige onderwerpen. Maar er zijn ook culturen die een veel meer gesloten houding aannemen.

Die openheid of geslotenheid is ook terug te vinden in de manier waarop in de Bijbel zaken aan de orde gesteld worden die gevoelig liggen. Dat de auteurs van de Bijbel sommige gevoelige zaken expliciet en andere met behulp van eufemismen beschrijven, heeft voor een groot deel te maken met de mate van openheid binnen hun eigen cultuur. Voor de vertaler van deze teksten kan hier een spanningsveld ontstaan. Als hij de Bijbel vertaalt voor een meer gesloten cultuur, zou hij misschien vaker gebruik willen maken van eufemis-

men dan de brontekst doet. En andersom: voor een meer open cultuur zijn bepaalde bijbelse eufemismen misschien onnodig verhullend.

Eufemismen in de Bijbel

In de Bijbel worden gevoelige onderwerpen als dood, ziekte, seksualiteit, bepaalde lichaamsdelen en alledaagse functies van het menselijk lichaam niet vermeden. In sommige gevallen worden die zaken onomwonden aan de orde gesteld, zoals dat past bij de cultuur van de schrijver en bij de schrijver of zijn boodschap zelf. In andere gevallen worden meer bedekte termen gebruikt, eveneens passend bij de cultuur, de schrijver en de boodschap. In hun gebruik van expliciete dan wel eufemistische aanduidingen sluiten de bijbelschrijvers waarschijnlijk aan bij de gangbare praktijk van hun tijd.

In de bijbelse bronteksten komen dus zowel voorbeelden van eufemismen als voorbeelden van expliciete verwoordingen voor. Voor de bijbelvertaler is het belangrijk om allereerst twee zaken helder te krijgen:

- Waarom wordt er in dit specifieke geval een eufemistische of juist expliciete uitdrukking gebruikt? Wat is de functie ervan?
- Hoe open of gesloten is de cultuur waarvoor de vertaling bedoeld is? Welk effect zou de taalvorm die de brontekst kiest, hebben op de lezers van de vertaling? En is dat het effect dat de tekst beoogt te bereiken?

De vertaler moet een eufemisme correct interpreteren, om het vervolgens goed weer te geven in de doeltaal. Hij moet zoeken naar een accurate, heldere, natuurlijke, maar ook acceptabele manier om de brontekst te vertalen.

Het vertalen van eufemismen

Er zijn vaak grote overeenkomsten in de onderwerpen waarvoor verschillende talen eufemismen bieden (dood, seksualiteit, genitaliën, ontlasting, et cetera), maar de eufemismen zelf zijn veelal taal- en cultuurgebonden. Een voorbeeld: het eufemisme ‘de voeten bedekken’ speelt in het bijbels Hebreeuws ongeveer de rol van ons eufemisme ‘naar de wc gaan’. Toch zijn deze functioneel equivalente formuleringen niet inwisselbaar, want ons eufemisme gebruikt een verwijzing naar iets concreets (wc) dat in de tijd van de Bijbel niet bestond.

Voor het vertalen van eufemismen kunnen drie vertaalstrategieën genoemd worden:

1. Handhaven van de letterlijke taalvorm waarin het eufemisme is gegoten. Bovenstaand voorbeeld wordt dan in vertaling: ‘de voeten bedekken’.

2. Handhaven van de stijlform, ingevuld met een ‘eigen’ eufemisme dat dezelfde functie vervult (en geen anachronisme oplevert). Bovenstaand voorbeeld kan dan in vertaling worden: ‘zijn behoefte doen’.
3. Expliciet invullen wat het eufemisme verhult. Bovenstaand voorbeeld wordt dan in vertaling bijvoorbeeld: ‘poepen’.

Hoe men als vertaler het best te werk kan gaan, hangt in sterke mate af van het doel van de vertaling die men maakt. Bovendien geldt dat de afweging tussen de drie genoemde vertaalstrategieën per geval gemaakt moet worden.

Een geslaagde vertaling van een eufemisme moet aan twee criteria voldoen. In de eerste plaats mag de handhaving van het eufemisme het begrip van de tekst niet in de weg staan. De moderne lezer moet meteen kunnen begrijpen dat het om een eufemisme gaat. De oorspronkelijke hoorders van de tekst herkenden de uitdrukkingen immers ook meteen als eufemismen, ze namen die niet als letterlijke beweringen. Dit criterium betekent dat strategie 2 soms de voorkeur heeft boven strategie 1, en strategie 3 soms boven 2 (afhankelijk van het doel van de vertaling).

In de tweede plaats moet de vertaling bij het moderne publiek eenzelfde reactie oproepen als bij de eerste hoorders. Terminologie die in het origineel niet aanstootgevend is, of geen schaamte oproept, zou dat ook niet (of zo min mogelijk) moeten doen in de doeltaal. Zo is het bijvoorbeeld beter om het eufemisme ‘de voeten bedekken’ in de vertaling van Rechters 3:24 en 1 Samuel 24:4 ook weer te geven met een eufemisme, omdat deze teksten niet bedoeld zijn om te choqueren (zie de uitwerking van deze voorbeelden aan het eind van het artikel). En andersom geldt hetzelfde: een tekst die juist wel een heftig gevoel wil oproepen bij de lezer, moet in de vertaling niet (of zo min mogelijk) afgezwakt worden.

Een voorbeeld van het laatste vinden we in Ezechiël 16 en 23, waar de profeet zijn hoorders wil choqueren om zijn boodschap des te scherper over te brengen. De expliciete seksuele toon, zelfs het aanstootgevende daarvan, is deel van de boodschap zelf. Een vertaler zou die boodschap ondermijnen als hij hier sterk gebruik zou maken van eufemismen. De vertaler moet zich dus realiseren dat het zoeken naar een voor de doelcultuur acceptabele vertaling een risico met zich meebrengt: een vertaling waarin de ruwe, schokkende elementen van de brontaal weggemoffeld worden achter eufemismen, kan een vertekend beeld van de tekst geven.

Eufemismen in de BGT

Een eufemisme kan omschreven worden als een vorm van figuurlijk taalge-

bruik. De woorden of uitdrukkingen die gebruikt worden, verwijzen immers niet één op één naar een referent. De werking van het eufemisme zit juist in de omslachtige formulering, of in het verhullende taalgebruik.

In de BGT staat duidelijkheid voorop, en verhullend taalgebruik staat daarmee al snel op gespannen voet. Een woord of uitdrukking mag in de context geen dubbelzinnige betekenis hebben of onduidelijk zijn. Eufemismen kunnen nuttig zijn om de (negatieve) gevoelens van de lezer te ontzien, maar de keerzijde is dat ze de werkelijkheid verhullen en daardoor de helderheid van de communicatie kunnen schaden.

Het vertalen van een eufemisme voor de BGT is lastig, omdat het vaak een probleem is om een geschikte uitdrukking te vinden. Het is soms moeilijk om in gewone taal een goede balans te vinden tussen enerzijds het behoud van eufemismen en anderzijds het gebruiken van expliciete uitdrukkingen, die in gewone taal vaak een nog grotere directheid hebben. Aan de andere kant is het verhullende karakter van een eufemisme problematisch voor een vertaling waarin duidelijkheid een leidend principe is.

Welke overwegingen spelen een rol bij de vertaalkeuze voor de BGT?

1. Het juiste taalregister: sommige eufemismen zijn te moeilijk, andere formuleringen zijn juist te vulgair en daardoor niet geschikt voor een bijbelvertaling.
2. Het juiste betekenisaspect: in de vertaling van het eufemisme moet het juiste betekenisaspect tot uitdrukking gebracht worden. Omdat een eufemisme een vaste uitdrukking is, kan een eufemisme in het Nederlands de betekenis van de brontekst beperken.
3. Acceptatie: sommige uitdrukkingen zou je wel kunnen gebruiken als de vertaling bedoeld is voor een specifieke groep gebruikers of een specifieke gebruikssituatie. Maar de BGT is bedoeld voor algemeen en heel divers gebruik. Er kunnen dus ook alleen algemeen geaccepteerde uitdrukkingen gebruikt worden.
4. Geen anachronisme: vaak bevatten bekende eufemismen elementen uit onze moderne tijd. Als deze elementen vreemd zijn voor de bijbelse tijd, is de uitdrukking ongeschikt voor een bijbelvertaling.
5. Houdbaarheid: ten slotte moet een gekozen uitdrukking ook een poosje houdbaar zijn. Een eufemisme dat korte tijd 'in' is maar daarna weer in de vergetelheid verdwijnt, maakt de vertaling al snel verouderd en onduidelijk.

Het leidende principe voor de BGT is duidelijkheid. Dat is ook van toepassing op het vertalen van eufemismen: als een vertaling de betekenis van de tekst verhult, is het voor de BGT geen goede vertaling. Vanzelfsprekend staat dit principe in dienst van het nauwkeurig weergeven van de betekenis van de brontekst.

Aan deze voorwaarden moet bij de vertaling van elk eufemisme uit de brontaal voldaan worden. Voor elke situatie moet de afweging gemaakt worden: wat wil de brontekst hier zeggen en hoe kunnen we dat zo duidelijk en natuurlijk mogelijk in het Nederlands weergeven, om met die weergave het gewenste effect in het geheel van de tekst te bereiken?

Voorbeelden van eufemismen in de teksten

In Genesis 49 neemt Jakob afscheid van zijn zonen. Om te zeggen dat hij gaat sterven, gebruikt Jakob in vers 29 een eufemisme: 'Ik word verzameld tot mijn volk.' Dat is in diverse vertalingen zo weergegeven:

SV	Daarna gebood hij hun, en zeide tot hen: <i>Ik word verzameld tot mijn volk</i> ; begraaft mij bij mijn vaders, in de spelonk, die is in den akker van Efron, den Hethiet.
NBG 1951	Daarna gaf hij hun bevel en zeide tot hen: <i>Ik word tot mijn voorgeslacht vergaderd</i> , begraaft mij bij mijn vaderen in de spelonk in het veld van de Hethiet Efron.
GNB 1996	Jakob gaf hun deze opdracht: ' <i>Als ik sterf, als ik met mijn voorouders herenigd word</i> , begraaf me dan bij mijn familie in Kanaän, in de grot op de akker van de Hethiet Efron.'
NBV	Toen gaf Jakob zijn zonen de volgende opdracht: ' <i>Als ik straks met mijn voorouders verenigd word</i> , begraaf me dan bij hen in de grot op het land van de Hethiet Efron.'
BGT	Daarna zei Jakob tegen zijn zonen: ' <i>Binnenkort zal ik sterven</i> . Jullie moeten me dan begraven bij mijn voorouders, in de grot op het land van de Hethiet Efron.'

De *Statenvertaling* (SV) volgt de brontekst letterlijk en heeft het eufemisme één op één overgenomen. We weten uit andere zeventiende-eeuwse (en oudere) teksten dat de woorden 'vergaderen' of 'verzamelen' (dat waren synoniemen) een andere betekenis hadden dan 'sterven'. 'Ik word verzameld tot mijn volk' was dus niet de normale uitdrukking om te zeggen: 'Ik ga sterven.' De uitdrukking zal dus waarschijnlijk ook door de lezers van de SV herkend zijn als een eufemisme.

Ook de *NBG-vertaling 1951* (NBG 1951) en *De Nieuwe Bijbelvertaling* (NBV) bewaren het eufemisme. Opvallend is dat de *Groot Nieuws Bijbel* (GNB 1996) het eufemisme bewaard heeft, maar daaraan de betekenis heeft toegevoegd.

De BGT geeft de betekenis van het eufemisme expliciet weer. Het eufemisme zoals dat bijvoorbeeld in de NBV gebruikt wordt, is niet geschikt voor de BGT. Het kan verwarring opleveren en doen denken aan een reünie, zodat de overgang naar ‘begraven’ in het volgende zinsdeel een te grote stap is. Er is gekozen voor een duidelijke, expliciete weergave. De inschatting is daarbij dat de expliciete formulering in dit geval geen sterk ongewenst effect op de lezer heeft. Wel is bewust gekozen voor ‘sterven’ in plaats van bijvoorbeeld ‘doodgaan’, omdat de connotatie van het woord ‘doodgaan’ als het over mensen gaat, negatiever is dan van ‘sterven’.

In de Bijbel komt het onderwerp seksualiteit vaak ter sprake. In Matteüs 1:25 gaat het over Jozef en Maria die geen geslachtsgemeenschap hebben voordat Jezus geboren wordt:

SV	<i>En bekende haar niet, totdat zij dezen haar eerstgeboren Zoon gebaar had.</i>
NBG 1951	<i>En hij had geen gemeenschap met haar, voordat zij een zoon gebaar had.</i>
NBV	<i>maar hij had geen gemeenschap met haar voordat ze haar zoon gebaar had.</i>
BGT	<i>Maar ze sliepen niet met elkaar voordat haar zoon geboren werd.</i>

Het Grieks gebruikt hier een woord dat onder andere vertaald kan worden met ‘weten’ of ‘kennen’ en dat gebruikt werd als eufemisme voor seksuele relaties. In het *Middelnederlandsch Woordenboek* van Verwijs en Verdam wordt de Nederlandse woordenschat uit de periode van circa 1250 tot circa 1550 beschreven. In dit woordenboek staat bij het trefwoord ‘bekennen’ onder andere: ‘Deze beteekenis van *kennis maken met, kennis dragen van*, wordt overgebracht op den omgang tusschen man en vrouw.’ Dat betekent dus dat de SV niet alleen het Griekse woord vrij letterlijk heeft vertaald, maar dat het gebruikte woord tegelijkertijd waarschijnlijk een bekend eufemisme was voor ‘gemeenschap hebben met’. Die laatste formulering is zelf ook een eufemisme en zo hebben dus ook de NBG 1951 en de NBV een eufemisme gehandhaafd. Ook de BGT gebruikt hier een eufemisme: ‘slapen met’. Dit eufemisme past hier goed, geeft de betekenis goed weer en is natuurlijk Nederlands. Een expliciete

weergave zou niet goed passen, omdat die snel als vulgair opgevat zou kunnen worden, en daarmee een ongewenst effect op de lezer zou kunnen hebben.

Ook fysieke functies komen in de Bijbel regelmatig voor. In Leviticus staan ze bijvoorbeeld in het kader van reinheidsvoorschriften. In Leviticus 15 worden regels gegeven die allemaal met seksuele onreinheid te maken hebben. In vers 2 gaat het over een man met een ontsteking aan zijn penis. Dat is in de meeste vertalingen niet zo onomwonden weergegeven:

SV	Een ieder man, als hij vloeiende zal zijn <i>uit zijn vlees</i> , zal om zijn vloed onrein zijn.
NBG 1951	Wanneer enig man een vloeïing <i>uit zijn lichaam</i> heeft, diens vloeïing is onrein.
WV 1995	Wanneer een man aan <i>een druiper</i> lijdt, is hij door die druiper onrein.
GNB 1996	Wanneer een man een ontsteking heeft <i>aan zijn penis</i> en er komt een slijmachtige afscheiding vrij, dan is hij hierdoor onrein.
NBV	Wanneer bij een man onrein vocht <i>uit zijn lid</i> vloeit, is hij onrein.
BGT	Als een man een ontsteking heeft <i>aan zijn penis</i> en daardoor vocht verliest, is hij onrein.

Letterlijk vertaald heeft het Hebreeuws hier: ‘Enig man, wanneer hij vloeiende zal zijn uit zijn vlees, zijn vloeïing is onrein, en dit zal zijn onreinheid zijn.’ Dit is een enigszins verhullende omschrijving om aan te geven waar de ontsteking zit. De meeste vertalingen hebben iets van die verhullende taal gehandhaafd. De GNB en de BGT doen dat niet. In die vertalingen is ervoor gekozen om niet te vermijden waar de man het vocht verliest, omdat een ‘vloeïing uit zijn lichaam’ ook verward zou kunnen worden met een hevige verkoudheid.

In de weergave van deze tekst zijn de cultuurverschillen zichtbaar. In de brontekst gaat het hier duidelijk over fysieke verschijnselen, maar ze worden omzichtig verwoord. In het Nederlands past een expliciete vertaling goed bij de inhoud van de tekst. In Leviticus 15 gaat het over meer gevallen van onreine vloeïingen uit het menselijk lichaam, zowel ziekelijke als normale en zowel bij mannen als bij vrouwen. Voor elk van die gevallen zijn er specifieke regels die vragen om een concrete aanduiding van het ‘probleem’. Een expliciete weergave is dus een precisering die voor de moderne lezer waarschijnlijk niet schokkender is dan het origineel.

De teksten in Genesis 18:11 en 31:35 vertonen grote overeenkomsten. In beide teksten heeft het Hebreeuws hetzelfde eufemisme voor menstruatie. Sommige vertalingen hebben een eufemisme gehandhaafd, andere niet.

Genesis 18:11

- SV het had Sara opgehouden te *gaan naar de wijze der vrouwen*.
NBG 1951 het ging Sara niet meer *naar de wijze der vrouwen*.
WV 1995 en Sara ging het niet meer *naar de wijze van de vrouwen*.
NBV en *de jaren dat een vrouw vruchtbaar is*, lagen al ver achter haar.
BGT Sara werd allang niet meer *ongesteld*.

Genesis 31:35

- SV En zij zeide tot haar vader: Dat de toorn niet ontsteke in mijns heren ogen, omdat ik voor uw aangezicht niet kan opstaan; want *het gaat mij naar der vrouwen wijze*.
NBG 1951 En zij zeide tot haar vader: Mijn heer worde niet toornig, omdat ik voor u niet kan opstaan, want *het gaat mij naar de wijze der vrouwen*.
WV 1995 Ze zei tegen haar vader: ‘Mijn heer, neem mij niet kwalijk dat ik blijf zitten, want ik ben *ongesteld*.’
NBV ‘Wees alstublieft niet boos dat ik niet voor u opsta,’ zei Rachel tegen haar vader, ‘ik ben *ongesteld*.’
BGT Rachel zei: ‘Neem me niet kwalijk dat ik blijf zitten. Ik ben *ongesteld*.’

In Genesis 18:11 heeft alleen de BGT een min of meer expliciete weergave van de uitdrukking gegeven. Dat is in een vertaling in gewone taal een begrijpelijke keuze. De omschrijving uit de brontekst is niet duidelijk genoeg om direct te weten waar die over gaat. ‘Ongesteld zijn’ is eigenlijk zelf ook een eufemisme. In het *Etymologisch Woordenboek van het Nederlands* van M. Philippa e.a. (2003-2009) staat bij ‘ongesteld’ het volgende te lezen:

De oorspr. betekenis is ‘in een slechte toestand verkerend, niet in orde, volledig vergelijkbaar met de uitdrukking ‘het is slecht met iemand gesteld’. ‘Ongesteld’ was minder ernstig dan ‘ziek’. Het gebruik als eufemisme voor ‘menstruerend’ is pas in de 20e eeuw ontstaan. In de overige toepassingen is het woord sindsdien verouderd.

Vanwege het feit dat het woord in de oorspronkelijke betekenis verouderd is, zal het eigenlijk alleen nog maar gebruikt worden voor ‘menstruerend’. Het is inmiddels zo ingeburgerd dat het zijn eufemistische kracht grotendeels verloren heeft.

In Genesis 31:35 hebben drie vertalingen gekozen voor het loslaten van het eufemisme. Zou de reden daarvan zijn dat het in de directe rede misschien natuurlijker is om ‘ongesteld’ te zeggen? Daartegenover staat wel dat hier een vrouw iets zegt tegen een man. Misschien is het dan juist begrijpelijk dat zij een eufemisme gebruikt. Als het eufemisme in 18:11 gehandhaafd kan worden, dan zou dat hier toch ook kunnen? In ieder geval in een vertaling als de NBV. Voor de BGT geldt dit niet zozeer, want daar is het vanwege de eis van duidelijkheid beter om een expliciete term te gebruiken.

Ten slotte zijn er teksten waarin er sprake is van ontlasting. Een van die teksten is Rechters 3:24.

- SV Als hij uitgegaan was, zo kwamen zijn knechten, en zagen toe, en ziet, de deuren der opperzaal waren in het slot gedaan; zo zeiden zij: *Zeker, hij bedekt zijn voeten* in de verkoelkamer.
- NBG 1951 Nauwelijks was hij buiten of daar kwamen de dienaren kijken, maar zie, de deur van het vertrek was gegrendeld; toen zeiden zij: Hij zal zich zeker in de koele binnenkamer *hebben afgezonderd*.
- WV 1995 Toen hij weg was en de dienaren van Eglon bij de bovenzaal kwamen, merkten zij dat de deur op slot zat. Zij zeiden: ‘Misschien *doet hij zijn behoefte* in het koele vertrek.’
- GNB 1996 Hij was nog maar net weg, of daar kwamen de dienaren van Eglon; ze merkten dat de deur op slot zat, maar dachten: ‘De koning zit vast en zeker *op het toilet*, daarbinnen.’
- NBV Hij was nog niet weg, of de dienaren van de koning kwamen de zaal weer binnen. Ze merkten dat de deuren van het bovenvertrek waren vergrendeld en zeiden tegen elkaar: ‘Hij heeft zich zeker weer *afgezonderd om zijn behoefte te doen*.’
- BGT Ehud was net buiten, toen er dienaren bij de kamer kwamen. Toen ze zagen dat de deur op slot was, zeiden ze: ‘De koning zit zeker *zijn behoefte te doen*.’

Het Hebreeuws heeft hier de uitdrukking ‘zijn voeten bedekken’. Alleen de SV handhaaft deze uitdrukking letterlijk. Komt dat door de gevolgde vertaalmethode of wist men niet dat de Hebreeuwse formulering een eufemisme is? De kanttekeningen geven wel een antwoord op die vraag:

Aldus wort de stoel, ofte kamerganck eerbaerlick in de Schrifture uytgedruckt, om dat sy in ’t nedersitten of te bucken de voeten met hun over-kleet bedeckten. siet 1.Sam. 24.4.

De Statenvertalers waren zich er dus weldegelijk van bewust dat er sprake is van een eufemisme. Maar trouw aan de vorm van de brontekst, hebben zij de uitdrukking letterlijk overgenomen. Dat de kanttekening erbij geplaatst is, wijst erop dat de uitdrukking voor de tijdgenoten onbekend was.

De andere vertalingen hebben allemaal ook een eufemisme gebruikt, maar een eufemisme dat in hun eigen tijd wel herkenbaar was.

Ook de BGT heeft hier een eufemisme, en wel een uitdrukking van een relatief hoog register. Maar alternatieven zijn moeilijk te vinden. Je zou kunnen kiezen voor een uitdrukking als: ‘De koning zit vast en zeker op het toilet’ (zoals de GNB heeft gedaan), maar dat is een anachronisme. Je zou ook kunnen kiezen voor een expliciete uitdrukking: ‘De koning zit zeker te poepen.’ Maar deze formulering legt erg veel nadruk op het fysieke aspect, terwijl het hier vooral een verklaring is waarom de dienaren niet direct tot actie overgaan.

In 1 Samuel 24:4 komt hetzelfde eufemisme voor. Hier is het een verklaring waarom koning Saul de grot binnengaat. Net zoals in Rechters 3:24 past een expliciete vertaling hier niet, omdat die te plat is en de bedoeling van de tekst niet correct zou weergeven.

SV	En hij kwam tot de schaapskooien aan den weg, waar een spelonk was; en Saul ging daarin, <i>om zijn voeten te dekken</i> . David nu en zijn mannen zaten aan de zijden der spelonken. (Kanttekening: om sijn gevoech te doen.)
NBG 1951	Hij bereikte de schaapskooien aan de weg. Daar was een spelonk waar Saul binnenging <i>om zich af te zonderen</i> .
NBV	Onderweg kwam hij langs een spelonk die door een muurtje was afgeschermd. Daar ging hij naar binnen en hurkte neer <i>om zijn behoefte te doen</i> .
BGT	Saul kwam langs een grot waar een muurtje voor stond. Hij ging er naar binnen <i>om zijn behoefte te doen</i> .

Tot slot

Een eufemisme is niet alleen een linguïstisch verschijnsel, maar is nauw verbonden met culturele gebruiken en met emotie. De vertaling van eufemismen is daarom complex.

Voor de BGT is er een extra spanningsveld tussen het verhullende aspect van eufemismen en de eis van duidelijkheid voor de vertaling.

Per situatie moet er besloten worden wat de beste weergave van de brontekst is. Daarbij moeten de volgende criteria in acht genomen worden: duidelijkheid, natuurlijkheid, nauwkeurigheid en aanvaardbaarheid.

Geraadpleegde literatuur

T. de Boer, *Van Dale Taalhandboek Nederlands*, Utrecht 2011.

F. Boswell, 'Are you sure you can say that?! Fresh considerations in translating euphemisms' in: *The Bible Translator* 60/3 (juli 2009), 132-139.

P. Ellingworth & A. Mojola, 'Translating Euphemisms in the Bible' in: *The Bible Translator* 37/1 (januari 1986), 139-143.

H. van Gorp, D. Delabastita & R. Ghesquiere, *Lexicon van literaire termen*, Groningen/Houten 2007.

C.D. Gross, 'Circumcision in the New Testament. Translating without embarrassment' in: *The Bible Translator* 50/4 (oktober 1999), 422-427.

C.D. Gross, 'Acceptability – the supreme translation principle?' in: *The Bible Translator* 54/4 (oktober 2003), 424-434.

C.D. Gross, 'Embarrassed by the Bible. What's a translator to do?' in: *The Bible Translator* 63/2 (april 2012), 87-94.

W. Smedts & W. Van Belle, *Taalboek Nederlands*, Kapellen 1994.

J. de Waard, 'Do you use "Clean language"? Old Testament Euphemisms and Their Translation' in: *The Bible Translator* 22/3 (juli 1971), 107-115.

Drs. A.M. Bol-Driehuisen is als wetenschappelijk medewerker vertaalwetenschap werkzaam bij het Nederlands Bijbelgenootschap.

Aan de slag met de *Bijbel in Gewone Taal* – Ziet u het al voor zich?

Op www.bijbelingewonetaal.nl/MAW staat een korte enquête voor lezers van *Met Andere Woorden*. Welke mogelijkheden ziet u voor de *Bijbel in Gewone Taal* (BGT)? U doet ons een groot plezier als u het ons laat weten!

De afgelopen jaren hebben we een inkijkje geboden in ons werk aan de BGT. Inmiddels is het vertaalwerk ten einde. Alle teksten zijn overgedragen aan uitgeverij Jongbloed, die ervoor zal zorgen dat er in oktober 2014 een prachtige uitgave beschikbaar zal zijn.

Als we de balans opmaken van ons werk, zien we twee opvallende zaken. We hebben gemerkt hoe krachtig en direct gewone taal is. Juist in gewone taal kun je de dingen heel sterk, heel raak zeggen. De teksten van de BGT zijn niet alleen toegankelijk, ze spreken lezers ook op een directe manier aan. We hebben vaak gehoord hoe lezers van de (proef)teksten verrast werden door de kracht en de directheid van deze vertaling. Daarnaast hebben we geconstateerd dat de behoefte aan een toegankelijke bijbel breed gedragen is. Enthousiaste lezers van de (proef)teksten zijn van alle leeftijden, van alle niveaus en van sterk uiteenlopende achtergronden. De BGT is geschikt voor iedereen die graag een duidelijke bijbel leest – en dat blijkt ook echt iedereen te kunnen zijn.

Wij zijn daarom overtuigd van de potentie van deze vertaling. We denken dat deze bijbel dienst kan doen voor een zeer divers lezerspubliek en op allerlei momenten.

Maar nu is onze vraag: hoe ziet u dat? Deze vraag is vooral gericht aan die lezers die beroepsmatig werken met de Bijbel. Welke mogelijkheden ziet u voor de BGT? Kunt u er iets mee? Hoe zou u deze vertaling willen inzetten bij uw werk? Wij willen uw ideeën graag horen. U kunt die plaatsen bij de enquête op www.bijbelingewonetaal.nl/MAW. U kunt hier enkele vragen invullen en daarbij uw suggesties voor het gebruik van de BGT plaatsen.

Een (gratis) folder met zeven teksten uit de BGT is aan te vragen bij het Nederlands Bijbelgenootschap. Een voorpublicatie, *De eerste teksten*, met een ruime selectie van teksten uit de BGT is beschikbaar voor € 7,50 (verkrijgbaar bij de boekhandel).

Matthijs de Jong (nieuwtestamenticus) en Clazien Verheul (neerlandicus),
Nederlands Bijbelgenootschap

Workshops *Bijbel in Gewone Taal*

In de maanden mei en juni organiseert het Nederlands Bijbelgenootschap op verschillende plaatsen in het land een aantal workshops voor professionals over de *Bijbel in Gewone Taal* (BGT). Het gaat om workshops voor predikanten en anderen die beroepsmatig met de Bijbel werken. Het doel is:

- De BGT leren kennen: de methode, de doelstelling, de teksten.
- Bespreken van de unieke kenmerken: de begrijpelijkheid en de directheid van deze bijbel.
- Uitwisselen hoe de BGT in de praktijk inzetbaar is.

De workshops worden verzorgd door vertalers van de BGT. In en rond de workshops is er volop gelegenheid voor ontmoeting en uitwisseling met collega's.

Data en locaties worden vanaf 15 maart bekendgemaakt, onder meer op www.bijbelgenootschap.nl en www.bijbelingewonetaal.nl.

Een nieuwe vertaling van Jozua

Piet van Midden

Een nieuwe vertaling van Jozua vormde eind november 2013 de aanleiding voor de organisatie van een symposium in de filmzaal van de Protestantse Theologische Universiteit in Amsterdam. Het initiatief daartoe lag bij de Societas Hebraica Amstelodamensis (SHA), het meer dan vijftig jaar oude studiegezelschap, opgericht door de Amsterdamse hoogleraar dr. M.A. Beek. Het gezelschap zocht en vond de samenwerking met het Nederlands Bijbelgenootschap (NBG) en de uitgeverijen Jongbloed en zVM voor een feestelijke middag in het gebouw van de Vrije Universiteit.

Uiteraard kwam er op het symposium vanuit de SHA-vertaalgroep een toelichting op de vertaling en werden enkele hoofdstukken voorgedragen. Verder kwamen nieuwe ontwikkelingen op vertaalgebied en op exegetisch terrein aan de orde. Zo sprak Jaap van Dorp van het NBG over Jozua in de *Bijbel in Gewone Taal* (2014) in vergelijking met de nieuwe SHA-vertaling, gaf Reinoud Oosting – geïnspireerd door het werk van Eep Talstra – inzicht in de rol van de computer bij het vertalen van het bijbelboek Exodus door een nieuwe SHA-vertaalgroep, terwijl Otto Mulder een boeiende uiteenzetting over Jezus Sirach gaf, ter introductie op aflevering 28 van de *Amsterdamse Cahiers voor Exegese van de Bijbel en zijn Tradities* (ACEBT) over de deuterocanonieke boeken (2013). Behalve de genoemde nieuwe publicaties kon ook de vierde druk van de tweetaalige uitgave van *Hooglied* gepresenteerd worden.

De SHA-vertaling van Jozua heeft een relatief lange geschiedenis, maar uiteindelijk 'is het er toch van gekomen'. Als men van relativeren houdt: de vertalers weten zich daarin verbonden met de tekst van de Bijbel zelf, in het bijzonder die van het boek Jozua. De tekstgeschiedenis van Jozua is interessant: de Hebreeuwse en Griekse tekst vertonen grote verschillen. Het is verleidelijk om in de interessante discussies daarover ook als vertaler je zegje te doen. De vertalers hebben ervoor gekozen om zich aan de Hebreeuwse tekst te houden en – goed Amsterdams – de *Endgestalt* van de tekst prioriteit te geven. Ze hebben geprobeerd om de literaire patronen in Jozua op te sporen en aan de lezer over te brengen. Met het oog daarop wilden zij een idiolecte vertaling maken. Met 'idiolect' wordt hier bedoeld dat de vertaler oog heeft

▲ Lika Tov, Jozua.

Lika Tov liet zich inspireren door de val van Jericho na de klanken van de sjofars. In de tweede regel van de eerste kolom van het boek Jozua valt in de middeleeuwse *Aleppo Codex* de naam Jozua, *Jehosjoea* (JHWH redt), de naam die aan het bijbelboek gegeven werd.

Foto: NBG/Sandra Haverman

voor het eigene, het *idion* van de tekst in de brontaal en dat hij voor dat *idion* in de doeltaal een nieuwe vorm scheidt. Voor alle duidelijkheid: idiolect is dus wat anders dan concordant. In hun opvatting van concordantie wordt een bepaald Hebreeuws woord zo veel mogelijk met een vast Nederlands woord vertaald. De semantische velden van de Hebreeuwse en Nederlandse woorden overlappen elkaar niet helemaal, of soms zelfs helemaal niet. Concordantie is vooral daar betracht waar dat functioneel is. En dat blijkt vaak het geval te zijn.

Het boek Jozua is rijk aan geografische namen. De vertalers hebben zich vanwege de herkenbaarheid in de weergave ervan aangesloten bij de schrijfwijze die het NBG en de Katholieke Bijbelstichting in hun uitgaven hanteren. Het tetragram, de vierletterige Godsnaam, is consequent weergegeven als 'JHWH'. Daarmee zijn de vertalers trouw aan de Hebreeuwse geschreven tekst en geven zij de lezer alle vrijheid om zijn/haar keuze te maken wat betreft de aanspreekvorm. Net als andere uitgaven van vertalingen die onder auspiciën van de SHA zijn gemaakt, is de tekst, in navolging van Martin Buber, kolometrisch afgedrukt.

De vertaling heeft een lange weg afgelegd eer zij kon worden afgerond. Vertalers kwamen en gingen. Een van hen, Arie Lambo, overleed in de betreffende periode. Marieke den Braber, die in 2010 aan de Vrije Universiteit op een studie over Jozua promoveerde, voegde zich bij het vertaalteam toen de basisvertaling al voltooid was. Zij was bereid de tekst grondig door te nemen op inconsequenties die tijdens het lange traject onvermijdelijk in de tekst waren geslopen. Zo tekenden voor deze vertaling: Evert van den Berg, Karel Deurloo, Mirjam Elbers, Arie Lambo (1931-2011), Piet van Midden, Willien van Wieringen en Marieke den Braber, die de vertaling controleerde.

Jozua 5 in de SHA-vertaling

- ¹ Het geschiedde zodra ze het hoorden
al de koningen van de Amorieten
aan de andere kant van de Jordaan in de richting van de zee
en al de koningen van de Kanaänieten bij de zee
dat JHWH het water van de Jordaan had laten opdrogen
voor de kinderen van Israël uit
totdat wij overgetrokken waren¹
dat hun hart versmolt
en zij geen geestkracht meer hadden
vanwege de kinderen van Israël.

- ² In die tijd zei JHWH tot Jozua:
Maak je stenen messen
en ga de kinderen van Israël weer besnijden
voor de tweede keer.
- ³ En Jozua maakte zich stenen messen
en hij besneed de kinderen van Israël
op de Heuvel der Voorhuiden.
- ⁴ Dit nu is de reden dat Jozua de besnijding heeft uitgevoerd:
het gehele volk dat uit Egypte uitgetrokken was, alle mannen,
allen krijgslieden, waren onderweg in de woestijn gestorven
toen zij uittrokken uit Egypte.
- ⁵ Zij waren namelijk besneden, het gehele volk dat uitgetrokken was
maar het gehele volk dat onderweg in de woestijn geboren was
toen zij uittrokken uit Egypte
had men niet besneden.
- ⁶ Want veertig jaar waren de kinderen van Israël door de woestijn gegaan
totdat de gehele natie aan zijn einde gekomen was
de krijgslieden die uitgetrokken waren uit Egypte
die de stem van JHWH geen gehoor hadden gegeven
aan wie JHWH gezworen had
het land niet te laten zien
dat JHWH aan hun vaders gezworen had ons te geven
een land overvloeiend van melk en honing.
- ⁷ En hun zonen liet hij opstaan in hun plaats
hen heeft Jozua besneden
want onbesneden waren zij
doordat men hen onderweg niet besneden had.
- ⁸ Het geschiedde toen de besnijdenis van de gehele natie tot een goed
einde was gebracht
dat zij in hun plaats in de legerplaats bleven
tot ze opleefden.
- ⁹ Toen zei JHWH tot Jozua:
Deze dag heb ik de smaad van Egypte van jullie afgewenteld
en men noemt de naam van die plaats: Gilgal, "Wenteloord"
tot op de dag van vandaag.
- ¹⁰ De kinderen van Israël legerden zich te Gilgal.
Toen richtten zij het pesach aan
op de veertiende dag van de maand 's avonds in de vlakten van Jericho.
- ¹¹ Zij aten wat ze zomaar van het land konden trekken
op de dag na het pesach
matses en geroosterd graan
juist op die dag.

- ¹² Het manna hield die volgende morgen op toen zij konden eten van wat je van het land kunt trekken en er was geen manna meer voor de kinderen van Israël zij aten van de opbrengst van het land Kanaän in dat jaar.
- ¹³ Het geschiedde toen Jozua te Jericho was dat hij zijn ogen opsloeg en zag daar stond een man tegenover hem zijn zwaard uitgetrokken in zijn hand! Jozua ging naar hem toe en hij zei tot hem:
Behoor jij tot ons of tot onze tegenstanders?
- ¹⁴ Hij zei:
Nee, maar als de overste van de legerschare van JHWH ben ik nu gekomen.
Toen viel Jozua met zijn aangezicht ter aarde hij boog zich neer en zei tot hem:
Wat spreekt mijn heer tot zijn dienstknecht?
- ¹⁵ De overste van de legerschare van JHWH zei tot Jozua:
Doe je sandaal van je voet²
want de plaats waar je op staat heilig is die.
Jozua deed aldus.

Noten

- ¹ Hier wordt de *ketiev* gevolgd; vgl. Jozua 4:22-23. Vgl. verder Exodus 15:14-16 (16). *Qeree*: 'hun overtrekken': totdat ze overgetrokken waren.
- ² Volgens andere handschriften: 'Doe je sandaal (of: sandalen) van je voeten.' Vgl. Exodus 3:5: 'Doe je sandalen van je voeten.'

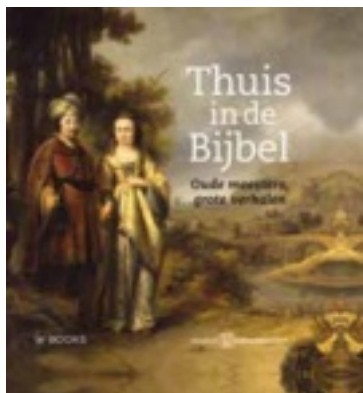
Verdere informatie

Jozua, vanuit het Hebreeuws in het Nederlands vertaald. Een vertaling om voor te lezen, uitgegeven in samenwerking met het Nederlands Bijbelgenootschap en de Societas Hebraica Amstelodamensis, Uitgeverij Jongbloed, Heerenveen 2013 (Prijs € 14,95, ISBN 978 90 8912 066 3).

Dr. P.J. van Midden is universitair docent Hebreeuws aan de Universiteit te Tilburg en predikant in de PKN. In de Societas Hebraica Amstelodamensis is hij lid van de vertaalgroep Exodus en vervult hij de functie van Magister Morum.

Aankondiging nieuwe uitgaven

Nederlands Bijbelgenootschap

▲ Omslag *Thuis in de Bijbel. Oude meesters, grote verhalen.*

Thuis in de Bijbel. Oude meesters, grote verhalen

Bij de tentoonstelling ‘Thuis in de Bijbel’, die ter gelegenheid van het tweehonderdjarig bestaan van het Nederlands Bijbelgenootschap tot 8 augustus in Museum Catharijneconvent gehouden wordt, is een boek verschenen onder dezelfde titel. In het boek zijn vele afbeeldingen van de prenten, schilderijen en het huisraad, die tentoongesteld worden, te zien. Het bevat bijdragen van Ludo Beheydt, Anne Jaap van den Berg, John Exalto, Dunja Nadjézjda Hak, Tanja Kootte en Marius van Leeuwen. Dit boek is uitgegeven door WBOOKS in samenwerking met het Catharijneconvent en het Nederlands Bijbelgenootschap.

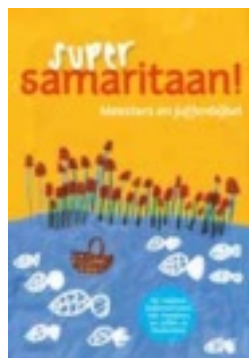
144 pagina's
ISBN 978 94 6258 009 1
Prijs € 19,95

Super Samaritaan. Meesters en juffenbijbel

De mooiste bijbelverhalen van meesters en juffen in Nederland.

Een boek met vijftien zeer gevarieerde en soms verrassende bijbelverhalen, gekozen uit meer dan tachtig inzendingen van meesters en juffen in Nederland. De illustraties in het boek zijn getekend door schoolkinderen.

Dit is een uitgave bij het tweehonderdjarig jubileum van het Nederlands Bijbelgenootschap.

Omslag *Super Samaritaan. Meesters en juffenbijbel.* ▲

Doelgroep: 8-12 jaar / leerkrachten en ouders
Gebonden, met leeslint
ca. 96 pagina's
ISBN 978 90 8912 075 5
Prijs ca. € 12,50
Verkrijgbaar vanaf 16 april 2014

Pasen met de Zandtovenaar

Met dit cadeauboek (inclusief dvd) kun je het paasverhaal op een bijzondere manier beleven. In het boek vind je het paasverhaal uit de *Bijbel in Gewone Taal*, geïllustreerd met zandtekeningen. Op de dvd zie je hoe Gert van der Vijver de zandtekeningen met veel gevoel voor detail maakt. Met muzikale ondersteuning van enkele bekende Nederlandse artiesten. De uitgave is een herdruk. Het boek verscheen eerder in 2013.

▲ Omslag *Pasen met de Zandtovenaar*.

Gebonden, met leeslint
32 pagina's
ISBN 978 90 8912 060 1
Prijs ca. € 11,50

Craftbijbel

Deze bijschrijfbijbel is bedoeld voor mensen die creatief aan de slag willen aan de hand van een bijbeltekst. Deze bijbel biedt namelijk alle ruimte om opmerkingen te noteren en/of op een creatieve manier uit te beelden wat een tekst voor jou betekent. Zo kun je de stille tijd op een nieuwe manier inhoud geven! Bij deze bijbel wordt een 'craftpakket' geleverd. Dit pakket bevat allerlei knutselmaterialen.

Bijschrijfbijbel en craftpakket
ca. 1632 pagina's
ISBN 978 90 8912 077 9
Prijs ca. € 29,95

▲ Omslag *Craftbijbel*.

▲ Omslag *Allemaal mannen. 20 bijbelse portretten.*

Allemaal mannen. 20 bijbelse portretten

Op een toegankelijke en inspirerende manier portretteren Nederlandse theologen twintig mooie, wispelturige, machtige of wijze mannen uit de Bijbel, onder wie Simson, Petrus, Pilatus en Job. Iedere beschrijving gaat gepaard met een kunstafbeelding. Het boek verschijnt bij de tentoonstelling 'Thuis in de Bijbel' in Museum Catharijneconvent (februari t/m augustus 2014).

Met bijdragen van Nico ter Linden, Tom Mikkers, Teunard van der Linden en Erik van Halsema.

Een uitgave in samenwerking met NCRV – *Schepper & Co* en Museum Catharijneconvent.

Gebonden, met leeslint
ca. 140 pagina's
ISBN 978 90 8912 076 2
Prijs ca. € 15,95
verschijnt medio april 2014

NBV Jongerenbijbel met nieuwe omslagen

De NBV Jongerenbijbel, verschenen in 2006, blijkt enthousiast te worden gelezen en gebruikt. Inmiddels zijn er meer dan 100.000 exemplaren verkocht. Reden om de omslagen van deze bijzondere editie te vernieuwen. De omslagen zijn gemaakt door studenten van de Christelijke Hogeschool Windesheim.

Bijbel, met buigzame omslag en verwisselbare voorkant

ca. 1760 pagina's
ISBN 978 90 6126 860 4
Prijs € 55,-
Verschijnt maart 2014

▲ Een van de nieuwe omslagen van de NBV Jongerenbijbel (ontwerp: Sander Hoentjen).